

В.С. КИЛІВНИК, П.В. ЦВЕНЬ, І.В. КУЗЬМІН (Немирів, Вінниця)

ІСТОРІЯ ГІРУДОТЕРАПІЇ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ 18-ГО СТОЛІТТЯ Н.Е.

ДП “Клінічний санаторій “Авангард” ЗАТ „Укрпрофоздоровниця”
Вінницький національний технічний університет

Вивчено та узагальнено світовий досвід розвитку гірудотерапії до початку 18-го століття. Наведено короткі відомості про подвижників у галузі лікування п'явками.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: історія, медична п'явка, гірудотерапія, гірудологія.

Авторами зроблена спроба узагальнити історію розвитку лікування п'явками (гірудотерапія) та накопичення знань про життя п'явки (гірудологія) з позицій періодизації історії медицини, яка, втім, збігається з періодизацією історії людства: первісні часи (3 млн років тому – 5 тис. років до н.е.); стародавнього світу (5 тис. років до н.е. – V ст. н.е.); доби середньовіччя (V–XVII ст.); XVIII ст.; XIX ст.; XX ст.; XXI ст. Гірудотерапія виникла значно раніше гірудології. Є свідчення про її використання ще у 1567–1308 рр. до н.е. в Єгипті, хоча піонером методу прийнято вважати лікаря Никандра з Колофону (200–130 рр. до н.е.).

П'явка (*Hirudinea*) ідентифікована як клас серед кільчастих червів лише у 1758 році шведським природодослідником К. Ліннеєм. З цього часу гірудотерапія і гірудологія розвивались паралельно. Черви (ймовірно і п'явки) з'явилися 700 млн років тому (в докембрійському періоді докембрійської ери), а *Homo sapiens* – у четвертичному періоді кайнозойської ери. Таким чином, співіснування людини та п'явок розпочалось принаймні уже в ті прадавні часи (53 млн років тому).

Вивчаючи літературу з гірудології і гірудотерапії (біля 500 джерел, переважно російського походження), автори звернули увагу на майже повну відсутність подібних видань в Україні та ще й державною мовою. І перше, і друге свідчить про те, що в умовах недостатньої інформованості лікарів важко сподіватися на широке впровадження гірудотерапії в практику вітчизняної медицини. Відсутність в Україні ареалу медичних п'явок в природних умовах через екологічні проблеми, певні труднощі в отриманні відповідної підготовки з гірудотерапії для лікарів та середніх медичних працівників, відсутність вітчизняної організаційно-методичної бази для гірудотерапії також не дають підстав для оптимістичних прогнозів. Крім того, наявна слабка сировинна база (біофабрики, поодинокі любителі-ентузіасти)

орієнтована на реалізацію п'явок для потреб парфюмерної та фармацевтичної промисловості, тобто на вторинні продукти переробки п'явок. Також значно зросла зацікавленість в штучному синтезі відкритих вченими майже 120 біологічно активних речовин, які виділяє медична п'явка. І це в той час, коли виникли колосальні проблеми, пов'язані з натиском на натуротерапевтичні засоби фармацевтичної індустрії, а ВООЗ вже віднесла лікарські препарати до факторів, що забруднюють оточуюче середовище. В умовах поширення ускладнень фармакотерапії, необхідність більш широкого впровадження та розвитку гірудотерапії, як і інших натуротерапевтичних засобів, є актуальною і очевидною.

Сьогодні п'явками лікують, хоча вони є і потужним профілактичним засобом, в поодиноких комерційних, частіше приватних, лікувальних закладах нашої держави. Незаперечним є той факт, що наше сучасне освічене та досить інформоване суспільство активно шукає можливості це лікування отримати.

Враховуючи досвід використання гірудотерапії в Україні, коли в будь-якій аптеці можна було придбати п'явок, і всі земські лікарі володіли методикою лікування ними, зрозуміло, що гірудотерапія виникла не на порожньому місці, і автори дуже сподіваються, що вона просто приречена на більш активне відродження і розвиток в сучасній науковій і практичній вітчизняній медицині. До речі, в 1991 році якраз в Україні (в Донецьку) була проведена перша Всесоюзна нарада, присвячена проблемі використання медичної п'явки в охороні здоров'я.

Мета: дослідити історичні, теоретичні та практичні аспекти розвитку гірудотерапії.

Матеріали і методи. Вивчено та узагальнено світовий досвід розвитку гірудотерапії та гірудології.

Результати дослідження та їх обговорення. Хронологію розвитку гірудотерапії наведено у таблиці.

Таблиця. Хронологія розвитку гірудотерапії

Історичний період	Застосування медичної п'явки
1567–1308 рр. до н.е.	зроблені настінні розписи в гробницях єгипетських фараонів 18-ї династії, в яких наявні свідчення про використання п'явок з лікувальною метою
2 ст. до н.е.	древньогрецький лікар Никандр із Колофону вперше почав використовувати п'явки з лікувальною метою
1 ст. до н.е.	лікар Темізон володів методами лікування п'явками
1 ст.	Пліній знав і користувався п'явками для кровопускання при “ломоті та різних лихоманках”
2 ст.	Галеном описані методики лікування п'явками
4 ст.	Антіллус описав використання п'явок при окремих захворюваннях
5 ст.	Аецій наводить літературні дані про досвід лікування п'явками
п. 10 ст. – п. 11 ст	Авіценна використовував і описав методики лікування п'явками при багатьох захворюваннях
50 р.	в Таїланді п'явки почали використовувати для боротьби з ожирінням. Флорентійський принц Марціоні наказав прикладати п'явки, чим попередив захворювання на чуму
1552 р	італійський лікар Г. Фаллопій вперше використав п'явки для лікування хвороб жіночої статеві сфери
1561 р.	імпорт п'явок в Толедо (Італія) досяг біля 3 млн штук на рік
17 ст.	цар Олексій Михайлович звелів викопати ставки в Ізмайлові і запустити туди п'явки, “дабы использовать их с лекарской целью”

Медицина первісних часів орієнтовно обіймає період від 3-х до 5 млн років до н.е. Він характеризувався набуванням *Homo sapiens* рис сучасної людини, розвитком мови, застосуванням вогню, використанням продуктів рослинного та тваринного походження з лікувальною метою, першими оперативними втручаннями, пошуком причин хвороб та способів їх лікування; особливого значення надавалось духам предків.

Медицина стародавнього світу. У цей період (від V тисячоліття до н.е. до V століття н.е.) виникають рабовласницькі відносини, а згодом – і держави, з яких найбільш розвинутими були Єгипет, Китай, Індія, Вавилон, Ассирія, Греція та Рим.

Для медицини Єгипту того часу характерна вузька спеціалізація лікарів. За даними О.М. Голяченка та Я.В. Ганіткевича (2004 р.), тодішні лікарі мали деякі знання з анатомії (розтин тіл фараонів перед бальзамуванням) та теорії медицини. Широко застосовувались ліки рослинного та тваринного походження. Настінні розписи в усипальницях єгипетських фараонів 18-ї династії (1567–1308 рр. до н.е.) свідчать про використання п'явок з лікувальною метою. Це перші історичні факти стосовно використання п'явок як лікувального засобу.

Для медицини Китаю тих часів характерні збирання лікарями анамнезу, огляд тіла, діагностика за пульсом, дослідження сечі. Надавалось великого значення співвідношенню між п'ятьма

першоелементами (вогню, земля, вода, дерево та метал), з яких, за уявленнями китайців, складається організм людини. Широко використовувалось лікування травами, мінералами, уколами, припіканнями, а також ліками тваринного походження. Для лікування використовували і п'явки.

Індійські медики вважали, що тіло людини складається із п'яти елементів: землі, води, вогню, повітря й ефіру. З лікувальних засобів вони переважно використовували проносні, блювотні засоби та кровопускання. Останнє здійснювалось у тому числі за допомогою п'явок. Відомо, що вони використовувались для лікування венеричних захворювань (Я.М. Єна, Е.А. Сушко, А.В. Соловйов, 1998).

У вавилонян гірудотерапія була настільки популярною, що свого бога лікування вони зображували з п'явкою в руках.

Розквіт медицини стародавньої Греції припадає на I тисячоліття до н.е. Найвидатнішим лікарем тієї доби був Гіппократ (450–370 рр. до н.е.) – батько клінічної медицини (О.О. Голяченко, Я.В. Ганіткевич, 2004). Основна засада терапії – протилежне лікувати протилежним: переповнення – спорожненням, працю – відпочинком тощо. При цьому головним вважався принцип «не зашкодь». Морально-етичні засади лікарського мистецтва ним викладені в клятві Гіппократа. Зберігся “Кодекс Гіппократа”, який складається з 32 книг з різних галузей медицини, які прислужились багатьом наступним поколінням лікарів.

За часів царювання династії Птолемеїв (305–30 рр. до н.е.) п'явки використовувались як з лікувальною метою, так і в якості товару. Птолемей I, засновник династії і колишній воєначальник О. Македонського, наказав продавати п'явки з Єгипту в Азію та Африку. Це перші відомості про їх експорт. А остання правителька Єгипту з цієї династії Клеопатра VII успішно скористалась п'явками за порадою лікаря Клеомена для лікування власного безпліддя (Л. Геращенко, Г. Ніконов, 2005).

Письмові згадки про п'явок зустрічаються в Притчах Соломонових в Біблії. Існують відомості про них і в Корані.

З точки зору авторства використання методу гірудотерапії пальма першості належить римському лікарю Никандру з Колофону (II ст. до н.е.), який в праці "Theiaca" рекомендував прикладати п'явки навколо рани при укусах отруйними зміями, ящірками, скорпіонами тощо.

НИКАНДР КОЛОФОНСЬКИЙ – грецький письменник олександрійської епохи (народився біля 202 р. до н.е.). Із 17 його прозаїчних та поетичних праць, відомих по заголовках, до нашого часу дійшло тільки дві: про засоби проти укусів отруйних тварин та про засоби проти отруєння харчовими продуктами. У першому випадку рекомендувалось прикладання п'явок.

Послідовником Никандра Колофонського в питаннях гірудотерапії був Темісон (123–43 рр. до н.е.), учень відомого давньогрецького лікаря Асклепіада. Древньо-римський лікар Пліній Старший у відомій праці «Природня (натуральна) історія» рекомендував приставляти п'явки для кровопускання при «ломоті та різних лихоманках» та інших патологічних станах. Окрім лікування, він радив використовувати їх з косметичною метою (фарбування волосся в чорний колір, видалення надмірної кількості волосся тощо).

АСКЛЕПІАД (Asclepiades, біля 128–56 рр. до н.е.) – давньогрецький лікар. Освіту отримав в Александрії та Афінах. Вчителем А. був Клеофант. У віці 33 років А. оселився в Римі, де здобув велику популярність. Як і Демокрит і Епікур, А. виходив з того, що організм, як і матерія, складається з частинок, що постійно рухаються в пустотах (каналах), а хвороби виникають при частковому або повному їх закритті, що затруднює (унеможливорює) рух частинок. Особливе значення А. надавав диханню шкіри (випаровуванню) – "perspiratio insensibilis". Це дихання, як загальний рух частинок в тілі, необхідно підтримувати чистотою, теплим обмиванням, розтиранням, фізичними вправами. Велике значення в його системі лікування займало кліматолікування та масаж. Не сприймаючи складні та тортуроподібні способи лікування, пропонуючи просте та в гармонії з природою лікування, А. висунув принцип:

"лікувати надійно, швидко та приємно" ("tuto, celeriter, et jucunde curari").

А. радив рух у будь-якому вигляді: ходьба, біг, їзда верхи, гребля на човні тощо. "Приємне" лікування за системою А. протистояло грубим втручанням в організм деякими хірургами.

До ліків А. ставився дуже обережно і часто давав пацієнтам під виглядом ліків чисту воду. А. приписують винахід трахеотомії як засобу порятунку життя дитини при крупі.

Із багатьох учнів А. найбільш відомим став Темісон з Лаодіхеї, який широко використовував для лікування п'явки.

Праці А. (в оригіналі не збереглися) відомі завдяки древньоримському лікарю-письменнику Целію Авреліану (Цельзу Авлу Корнелію).

ЦЕЛЬЗ АВЛ КОРНЕЛІЙ (130 р. до н.е. – 45 н.е.) – римський вчений епохи Тіберія, який помер в кінці керування Нерона. Маючи широкий світогляд, набутий завдяки вивченню грецьких джерел, Ц. зібрав велику енциклопедію ("Artes"), що включала філософію, риторику, юриспруденцію, сільське господарство, військове мистецтво та медицину. Зберігся тільки розділ про медицину у вигляді трактату з 8 книг ("De medicina"), в яких викладено дієтетику, патологію, терапію і хірургію на основі грецьких джерел, переважно Гіппократа і Асклепіада. Хірургія викладена почасти і на основі особистої практики. Це – єдиний медичний твір, який дійшов до нас від кращих часів римської літератури. За чистоту та витонченість мови Ц. називають Цицероном серед лікарів. Кредо Цельза: хвороба сама по собі – медицина сама по собі.

ПЛІНІЙ СТАРШИЙ (23–79 рр. н.е.), давньоримський письменник і вчений. Відомий працею "Натуральна історія" в 37 книгах, по суті – енциклопедією, в якій присутня численна інформація стосовно космографії, біології, географії, етнографії, медицини, мінералогії, а також історії мистецтв та цінні дані з історії, побуту та економіки Риму. Пліній рекомендував призначати п'явки при лихоманці різноманітного походження та багатьох інших захворюваннях. Дає поради щодо використання препаратів з п'явок з косметичною метою.

Гален К. Користувався відтягувальним кровопусканням п'явками, приставляючи їх біля хворого органу для ліквідації застійних явищ.

ГАЛЕН КЛАВДІЙ (Claudias Galenus; 129 р. н.е., м. Пергам – 201 р. н.е., Рим; за ін. даними 130–200 рр. н.е.; 131–201 рр. н.е.) – давньоримський лікар і природодослідник. Автор понад 400 праць з філософії і медицини. Засновник експериментальної медицини і анатомії.

Найвидатніший лікар Римської імперії Орибазій (325–403 рр. н.е.) також призначав п'явки при цілому ряді захворювань.

ОРИБАЗІЙ (325-403 рр. н.е.) – лікар, грек, родом з Пергаму. Виходець з олександрійської лікарської школи. Придворний лікар римського імператора Юліана Відступника, за дорученням якого систематизував медичні знання від Гіппократа до Галена – “Синопис” в 70 книгах, який називають першою медичною енциклопедією в Європі.

Відомостей про застосування п'явок в медицині стародавніх народів Америки та на українських землях не збереглося.

У Вірменії чоловіки та жінки у віці 20–35 років користувались п'явками для покращення якості потомства, а після 65 років – для продовження власного життя (А.І. Крашенюк).

Лікарі Римської імперії Аецій (502–572 рр.н.е.), Олександр Тралльський (525–605 рр. н.е.), Павло Егінський (625–690 рр.н.е.) призначали п'явки при захворюваннях шкіри, печінки, лихоманці, головних болях, порушеннях менструального циклу, укусах тварин (Я.М. Єна і співавт., 1998).

Коротка біографія лікаря Аеція наведена в Енциклопедичному словнику Брокгауза–Ефрона, згідно якої дата народження невідома, а дата смерті – 367 р. н.е. не співпадає з датами (502–572 рр.н.е.), наведеними в роботі Я.М. Єна і співавт., 1998. Вважаємо за доцільне все-таки навести біографію Аеція-лікаря з огляду на те, що в доступних джерелах інших варіантів не знайдено. Щоправда, в роботі Г.Г. Щоголева та М.С. Федорової (1955 р.) згадується римський лікар Аецій, який жив в період 335–454 рр. н.е.

АЕЦІЙ (помер в 367 р.) – єретик; був послідовно рабом, слюсарем-мандрівником, золотих справ майстром, лікарем, шевцем взуття, богословом і, насамкінець, апостолом нової церкви. Був представником найбільш поширеної секції аріан; вчив, що Син не подібний до Батька, іншої сутності, створений з нічого, внаслідок чого прибічників Аеція називали аноміанами, етерусіанами або ексуконтіанами. Вони називались також евноміанами, по імені Евномія, учня і товариша Аеція.

В цей час лікування п'явками широке визнання отримало в арабів. Так, Розес (850–925 рр.) використовував п'явки при захворюваннях шкіри. За життя Авіценни широковідомою була праця “Царська книга про лікарське мистецтво Алі Ібн Аббаса” (помер 990 чи 994 р.).

Найвидатнішим лікарем не лише арабського світу, але й усієї доби середньовіччя був **Абу Алі Хусейн ібн Абдаллах ібн Сіна (Авіценна, 990–1037 рр.)**. Він написав найбільш відомі свої праці “Книга зцілення” та “Канон лікарської науки”. Остання протягом п'яти століть була основним посібником з медицини як в арабських країнах, так і в країнах Європи.

Попередницею “Канона” вважають 30-томну працю Абу Бакра ар-Разі (965–925 рр.н.е.) “ал-Ки-

тоб ал-Хаві” – “Всеохоплююча книга” (Б.Д. Петров, 1981). В цю книгу включено багато відомостей, запозичених з праць Гіппократа, Галена, Орибазія, Егінського, які ар-Разі доповнив своїми спостереженнями. Так само вчинив і Авіценна, прагнучи компактно подати лікарям найнеобхідніші знання з медицини, не претендуючи на повну їх вичерпність, мотивуючи такий підхід неможливістю охопити все і зразу. “Ранок лікарської науки” (Китаб ал-Канун Фі-т-Тіб), написаний Авіценною в 1012–1020 рр., приніс йому світову славу. В “Каноні” пропонується використання п'явок для відтягувального кровопускання при захворюваннях шкіри, укусах отруйних тварин, лікуванні головного болю при лихоманці та гострих захворюваннях, патології очей, гірудинозі, захворюваннях статевих органів, гангрені, проказі, гнійних та злякисних виразках, укусах отруйних тварин. Окрім того, надано рекомендації щодо методики лікування п'явками та догляду за ними, які дотепер залишаються актуальними при проведенні гірудотерапії.

У вперше перекладених з дарі на українську мову працях Авіценни “Поема про медицину” та “Касиди” (М.В. Попов, 2005) наведені дані про лікування п'явками.

Наукова спадщина Алі Абу Ібн Сіна має величезне значення, особливо для медицини, його праці сприяли збереженню та розвитку знань в галузі гірудотерапії аж до середини XIX ст., в т.ч. у Європі та Росії.

У Західній Європі використання п'явок з лікувальною метою офіційно було заборонено аж до початку епохи Відродження. Під страхом покарання з боку інквізиції п'явками лікували народні лікарі та знахарі. Медицина України–Руси була переважно монастирською. Даних за використання нею п'явок не залишилось. Громадська медицина з'явилась в XIII ст. і була презентована шпиталями для хворих і бідних, в яких широко користувались методам кровопускання, можливо і за допомогою п'явок. Виконували цю процедуру цирульники – в лазнях та вдома.

У 1350 р. Флорентійський принц Марчіані наказав прикладати п'явки всім, без винятку, жителям країни, чим попередив захворювання їх на чуму. У тому ж 1350 р. в Таїланді почали використовувати п'явки для боротьби з ожирінням.

В епоху Відродження набуло широкого розповсюдження кровопускання, в т.ч. і за допомогою п'явок. П'явки використовували і дипломовані лікарі. Так, французький лікар А. Паре (1517–1590) призначав п'явки при затримці менструації.

ПАРЕ Амбруаз (Pare Ambroise, 1509 або 1510–1590) – французький хірург і акушер. Лікарської освіти не отримав, вчився хірургічному ремеслу в Парижі, в лікарні Отель-Д'є, де рахувався

підмайстром-цирульником. Відвідував заняття у анатома Я. Сільвіуса та операції хірургів Отель-Д'є протягом трьох років. З 1536 р. служив в армії в якості циркульника-хірурга, брав участь у військових походах. У 1545 р. опублікував свою першу працю з військової хірургії – “Спосіб лікувати вогнепальні рани, а також рани, нанесені стрілами, списами та ін.” (перевидана у 1552 р.). Після повернення до Парижу практикував як хірург та акушер. У 1549 р. опублікував працю “Керівництво з витягнення новонароджених, як живих, так і мертвих, з черева матері”. У 1554 р. був прийнятий в братство хірургів-практиків. Не маючи лікарського звання, він став хірургом і акушером при дворі короля (1559) і головним хірургом Отель-Д'є.

Найвагомішою науковою заслугою А. Паре є його внесок у лікування вогнепальних поранень. Він відмовився від прийнятого в середньовічній медицині припалювання їх розжареним залізом або заливання киплячим розчином (“бальзамом”) і вперше застосував для цього чисту пов'язку. Він покращив техніку та наслідки ампутації, застосував перев'язку судин замість їх перекручування, здавлювання або припалювання, створив ряд нових інструментів; першим діагностував перелом шийки стегна; запропонував спеціальні пов'язки, жерстяні корсети, корегувальне взуття для лікування переломів та вивихів, скривлення хребта, клишоногості, а також складні ортопедичні прилади – штучні суглоби з системою зубчастих коліс для верхньої кінцівки, протези нижніх кінцівок тощо. Хоча йому не вдавалось особисто втілити більшість запропонованих ним ортопедичних удосконалень, але детальні малюнки А. Паре зіграли суттєву роль в наступному розвитку ортопедії. Для покращення кровообігу він застосував масаж. Його узагальнююча праця “Регламент надання допомоги пораненим” (1594) перевидавалася і слугувала настановою для військових хірургів.

В акушерстві А. Паре застосував та описав поворот на ніжку, а також кесаревий розтин після смерті породіллі. Призначав п'явки при затримці менструації. Не володіючи латиною, А. Паре всі свої твори писав рідною французькою мовою, що слугувало приводом для одного із головних звинувачень, висунутих проти нього представниками офіційної науки – професорами Паризького університету, які не могли пробачити колишньому циркульнику його виключної лікувальної і наукової слави і безуспішно добивались, щоб він залишив посаду та заборони публікацій його праць.

Діяльність А. Паре зіграла виключну роль у становленні хірургії як наукової дисципліни. Зібрання праць А. Паре в обробленому вигляді опубліковано хірургом Ж. Мальгеном (1840–1841).

У 1552 р. італійський лікар Г. Фаллопій вперше використав п'явки для лікування хвороб жіночої статеві сфери. Загалом у цей період Італія стрімко розвивала гірудотерапію при багатьох захворюваннях, про що свідчить факт імпорту п'явок (біля 3-х млн штук на рік) тільки в м. Толедо.

ФАЛЛОПІЙ ГАБРИЕЛ (1523–1562) – анатом, навчався в Феррарі та Падуї, при Везанії. З 1547 р. викладав в Феррарі, Пізі та Падуї анатомію та хірургію, водночас завідував в падуанському університеті ботанічним садом. Фаллопій збагатив анатомію багатьма відкриттями, і багато ділянок людського тіла названі на його честь (фалопієвий водопровід у скроневій кістці, фалопієве сухожилля тощо). Праці: “*Observationes anatomicae*” (Венеція, 1561; Париж, 1562, “*Opera genuina omnia*” (Венеція, 1584; Франкфурт, 1600).

В Росії у XVII ст. цар Олексій Михайлович звелів викопати ставки в Ізмайлові і запустити туди п'явок, “дабы использовать их с лекарской целью”.

У 1665 р. Нігрисолі Ієронім написав працю “Про прикладання п'явок до внутрішніх частин матки”, чим започаткував вивчення їх біологічних та лікувальних властивостей. Англійський лікар Сіденгам (1624–1689) нерідко застосовував кровопускання.

СІДЕНГАМ, **Сіденхем Томас** (*Sydenham Thomas; 1624-1689*) – англійський лікар, один із основоположників клінічної медицини. В 1642 р. вступив в Оксфордський ун-т, у тому ж році взяв участь в Англійській буржуазній революції на боці О. Кромвеля. Перші медичні навички набув під керівництвом генерал-штаб-лікаря Дж. Кокса. Після закінчення Оксфордського ун-ту отримав ступінь бакалавра медицини (1649) і був прийнятий в оксфордську лікарську колегію “Всіх святих”. У 1659 р. навчався практичній медицині в Монпельє у Барбейрака (*Barbeyrac*). З 1665 р. практикував в Лондоні. Докторський ступінь присвоєний Кембриджським ун-том за роботу “Медичні спостереження над гострими захворюваннями...” (1676).

Виключний дар клінічного спостереження і узагальнення забезпечив успіх практичної та наукової праці Т. Сіденгама: він був найпопулярнішим лікарем в Лондоні; його діяльність сприяла подальшим радикальним змінам в методології клінічної медицини, у формуванні мислення клініциста-дослідника, у навчанні молодого лікаря. В 17 ст., для подальшого розвитку клінічної медицини, необхідно було відкинути безплідну теоретику і замінити її лікарськими спостереженнями і систематизацією отриманих фактів. Це визначило позицію Т. Сіденгама з питання підготовки лікаря – він виступав проти схоластичного навчання на користь практичного ремісницького учнівства.

Праці Т. Сіденгама в перекладах на латинь, здійснюваних самим автором або його учнями і добровільним секретарем – відомим філософом-матеріалістом Локком (J. Locke), виходили в Лондоні і в Амстердамі, починаючи з 1666 р., і склали дійсну енциклопедію практичної медицини 17 ст., засновану на спостереженнях біля ліжка хворого. Англійською мовою вони були видані лише після смерті вченого. Т. Сіденгам розглядав хворобу як процес боротьби “природи” (організму) з потраплянням в нього хвороботворного агента (за основну одиницю спостереження бралось гостре захворювання) і слідом за Гіппократом вважав, що лікар повинен підтримувати зцілюючі сили організму. Відмічаючи нерідко схожість клінічної картини різноманітних за природою захворювань та можливість різних проявів однієї і тієї ж хвороби, він, подібно до ботаніків, що класифікують рослини, прагнув дати об’єктивний опис певних форм хвороби (species) і цим сприяв розвитку нозологічного напрямку в медицині. Він чітко розрізняв гострі і хронічні хвороби, оскільки “гострі – від Бога, хронічні – від нас самих” (тобто обумовлені конституційною схильністю, порушенням дієти та іншими порушеннями здорового способу життя).

Т. Сіденгаму належать детальні та точні описи клінічної картини багатьох хвороб, в т.ч. коклюшу, кору, віспи, істерії (він називав її “хамелеоном”, який безперервно міняє свої кольори). Але особливо велика його роль у вивченні скарлатини, ревматизму і подагри. Він вперше точно описав ознаки скарлатини, виділив її як самостійну клінічну форму із групи гострих лихоманок, які супроводжуються висипанням, і дав їй сучасну назву (“scarlet fever”). Він же із різнорідної групи хореї і судомних станів, куди включали істерію, епілепсію та ін., виділив (1686) ревматичну малу хорею, яка ввійшла в літературу, як хорея Сіденгама. Серед артритів він розпізнавав судомний ревматизм. В 1683 р. він дав класичний опис гострого подагричного артриту і виділив подагру як самостійне захворювання, відмінне від ревматизму. Він шукав специфічні засоби лікування хвороб, головним чином, серед речовин рослинного походження. Його лікарському авторитету європейська медицина

зобов’язана тим, що завезена з Південної Америки кора хінного дерева отримала поширення як протималарійний засіб. Він вважав, що терапія повинна починатися тільки після того, як встановлений діагноз, та лікував малокрів’я препаратами заліза, подагру – дієтою і гімнастикою, застосовував опій при проносах і як заспокійливий засіб. Він нерідко звертався до кровопускання у осіб середнього віку та міцної будови тіла, але був супротивником потогінних, жарознижувальних засобів, оскільки бачив в лихоманці зцілюючу реакцію організму. “Досвідчений лікар повинен інколи утримуватися від всякого лікування, а в інший час застосовувати вельми енергійні засоби...” – навчав Сіденгам. В своїй лікувальній практиці він нерідко обмежувався психотерапевтичними методами. Існують відомості, що серед сучасників йому не було рівних у мистецтві встановлювати контакт з хворим.

Т. Сіденгам не був професором і не заснував якої-небудь нової медичної системи, не залишив після себе і великої літературної спадщини (всі його праці вміщуються в одному томі), ні наукової школи в загальноприйнятому значенні цього слова. Однак його вплив на розвиток медицини був настільки очевидним та тривалим, що це принесло йому славу “англійського Гіппократа” і класика клінічної медицини. Послідовниками Т. Сіденгама були Г. Бургов, Мортон (R. Morton), який описав туберкульоз, Ланчізі (G.M. Lancisi) – автор класичних праць про хвороби серця, Б. Рамаццил та багато інших лікарів кінця 17 – початку 18 століття.

Висновки

Багатовіковий досвід гірудотерапії створив підґрунтя для подальшого розвитку методу та утворення спорідненого напрямку – гірудології. Популяризації цього методу профілактики та лікування сприяла та обставина, що ним користувались корифеї медицини тих часів. Починаючи з 18-го століття, гірудологія та гірудотерапія будуть крокувати разом, про це йтиметься в нашій наступній роботі.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому пошуку розробок українських вчених в галузі гірудотерапії.

Список літератури

1. Абу Али Ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки / Абу Али Ибн Сина. — Ташкент : Фан, 1980. – Кн. 4. – С. 236, 270, 275, 338, 339, 457, 518, 521, 531, 543, 555, 558, 585.
2. Абу Али Ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки / Абу Али Ибн Сина. – Ташкент : Фан, 1980. – Кн. 4, Т. 1. – С. 61, 76, 227, 284, 375, 398, 400, 468, 676.
3. Абу Али Ибн Сина (Авиценна) Канон врачебной науки / Абу Али Ибн Сина. – Ташкент : Фан, 1980. – Кн. 4, Т. 2. – С. 68, 387, 391.
4. Абу Али Ибн Сина. Выбранное / Абу Али Ибн Сина ; пер. з дарі М. В. Попова. – К., 2005. – 112 с.
5. Геращенко Л. Вам поможет медицинская пиявка. Энциклопедия гирудотерапии / Л. Геращенко, Г. Никонов. М. : Астрель, 2005. – 235 с.

6. *Голяченко О. М.* Історія медицини / О. М. Голяченко, Я. В. Ганіткевич. – Тернопіль : Лілея, 2004. – 248 с.
7. *Ена Я. М.* Історія гірудотерапії / Я. М. Ена, Е. А. Сушко, А. В. Соловьєв // Лікар. справа. – 1998. – № 5. – С. 26–30.
8. *Килівник В. С.* Гірудотерапія за часів Авіценни та його попередників / В. С. Килівник // Матеріали міжнар. наук. конф., присвяч. ювілею Абу Алі Ібн Сіні. – К., 2005. – С. 31–33.
9. *Килівник В. С.* Історія гірудотерапії / В. С. Килівник. – Немирів, 2007. – 150 с. – (КВВ газети «Прибузькі новини»).
10. *Щеголев Г. Г.* Медицинская пиявка и её применение / Г. Г. Щеголев, М. С. Федорова. – М. : Медгиз, 1955. – 66 с.

ІСТОРІЯ ГИРУДОТЕРАПІИ С ДРЕВНІЙШИХ ВРЕМЕН ДО НАЧАЛА 18-ГО ВЕКА Н.Э.

В.С. Киливник, П.В. Цвень, І.В. Кузьмин (Немирів, Вінниця)

Изучен и обобщен мировой опыт развития гирудотерапии до начала 18-го века. Приведены краткие данные о подвижниках в области лечения пиявками.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: **історія, медичинська пиявка, гірудотерапія, гірудологія.**

HISTORY OF HIRUDOTHERAPY FROM ANCIENT TIMES TO THE EARLY 18TH CENTURY AD

V.S. Kylyvnyk, P.V. Tsven, I.V. Kuzmin (Nemirov, Vinnitsa)

The world experience of hirudotherapy to the early 18th century was studied and generalized. The brief information about the ascetics of treatment with leeches was given.

KEY WORDS: **history, medical leech, hirudotherapy, hirudology.**

Рукопис надійшов до редакції 24.10.2012
Рецензент: проф., д-р мед наук О.М. Голяченко